

Розділ 1

СТИЛЬ

ПРО ЩО МОВА

Стиль в архітектурі, образотворчому та декоративному мистецтві — штучно вигадане поняття. Водночас кожний стиль — цілком реальне й легко впізнаване явище. Як таке може бути? Насправді жодних суперечностей тут немає. У XIX столітті, коли історія мистецтв (архітектура є одним з них) тільки народжувалася, було потрібно якось коротко позначити єдність образної системи та засобів виразності творів певної доби. Спорідненість мистецьких творів, що виникли в той чи той історичний період, було видно неозброєним оком. Однак їхні автори впродовж століть мали звичку називати свою роботу коли не новою, то сучасною. І як тут нащадкам відрізнити одне від одного, коли для них усе це далеко не нове і аж ніяк не сучасне? Треба було вигадати якусь систему, якою було б зручно користуватися. І вигадали.

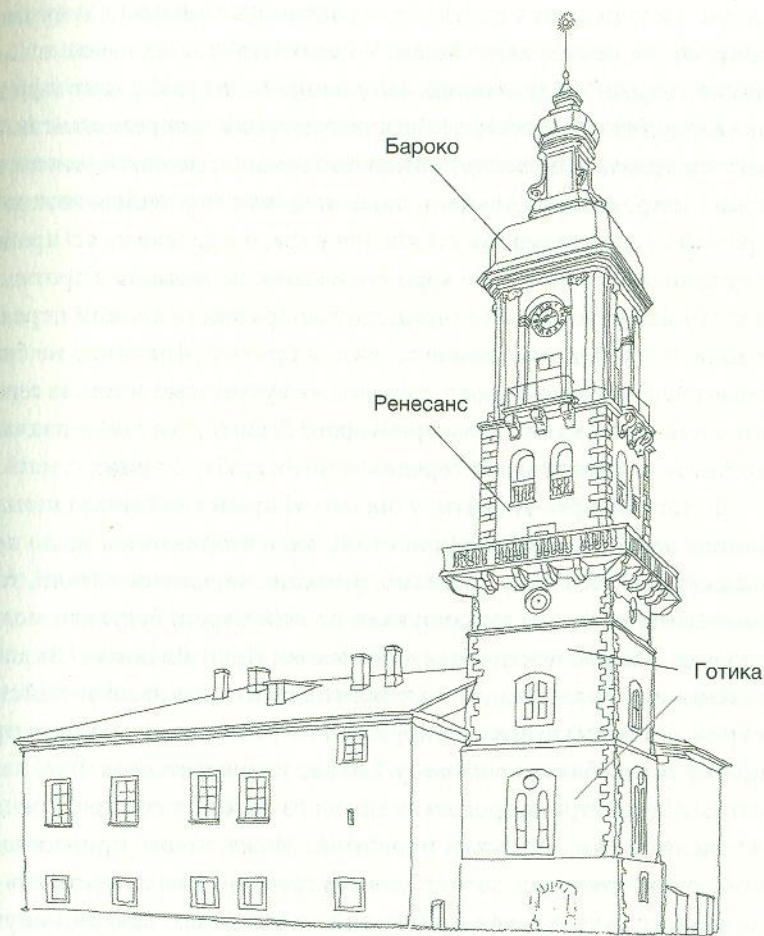
До розроблення теорії стилів найбільше доклалися німецькомовні вчені з різних країн. Цілісіньке XIX століття європейські інтелектуали роздивлялися, обмірювали, систематизували історичні будівлі вдома та в інших країнах. Матеріалу набралось багатенько. На зламі XIX–XX століть швейцарець Генріх Вельфлін розробив основні підходи до систематизації набутих знань і методи досліджень історії мистецтв. А в 1893 році вперше прозвучало слово «стиль» у сучасному сенсі: вийшло друком дослідження австрійця Алоїза Рігла «Проблема стилю: основи історії орнаменту». І нарешті Пауль Франкль із Праги (за його життя вона спочатку входила до Австро-

Угорщини, згодом — до Чехословаччини) в 1914 році запропонував основні параметри, за якими розглядають твір архітектури і його належність до певного стилю. Це просторова композиція, трактування маси та поверхні, візуальний ефект і суспільна функція споруди. Історія архітектури стала зручною в користуванні.

Міркуючи про архітектурні стилі, мусимо пам'ятати про деякі обмеження. По-перше, історія архітектурних стилів аж до середини XX століття розглядала лише європейську чи похідну від неї архітектуру країн, до яких європейці «понаїхали» ще з часів відкриття Америки. Не варто закидати творцям теорії стилів колоніалістське ставлення до різних споруд. Вони насилу впоралися з тим, що було під рукою, у Європі. На Азію чи Південну Америку не претендували просто за браком часу на дослідження, без жодної зневаги до тамтешніх творів, серед яких чимало справжніх шедеврів, які, однак, не завжди вписуються в систему стилів. Упродовж XX століття архітектура потроху ставала інтернаціональною, взаємні впливи стирали не тільки кордони країн, а й межі континентів. Тож споруди, що належать до одного стилю, нині трапляються в різних частинах планети.

По-друге, жодний архітектурний стиль не з'явився на світ, наче Афіна з голови Зевса — дорослий, модно вдягнений і з мечем у правіці. Кожен наступний стиль так чи інак народжується в надрах попереднього і проходить стадії розвитку, які зазвичай позначають словами «ранній», «зрілий», «пізній» / «занепалий».

По-третє, з часом потреби людей, а отже, і вимоги до архітектури змінюються, і до цілком міцних, але вже застарілих споруд мали звичку прибудовувати щось, що здавалося корисним і необхідним. А могли і зруйнувати, щоб звільнити місце. Це неподобство припинилося (і то не остаточно) лише на зламі XIX–XX століть, коли люди усвідомили цінність мурованих свідків минувшини й виник рух охорони пам'яток. Ось тому у світі порівняно небагато споруд, у яких той чи той стиль читається в кожній деталі.

Башта ратуші в Кам'янці-Подільському XIV–XIX століть

Часто доводиться чути зітхання співвітчизників: от, мовляв, у всіх європейських країнах історія архітектури представлена стиль за стилем упродовж століть, а в нас усе якесь бідненьке, вторинне і взагалі все не так, як у Європі. У таких наріканнях немає нічого дивного, адже нашу колонізовану націю сотні років привчали до думки про власну другорядність та культурну неспроможність. Та вже час облишити ці постколоніальні печалі й не вдаватися аж до таких широких узагальнень щодо всіх-всіх європейських країн і розвитку архітектурних стилів. Річ у тім, що далеко не всі країни в сучасному розумінні (бо кордони й назви змінювалися протягом історії) набудували собі споруд, що відображають повний перелік стилів. В Італії майже немає готики, у Британії фактично не було ренесансу та обмаль бароко. Балкани, як і українські землі, за середньовіччя перебували в культурній орбіті Візантії, і це також наклало відбиток на трактування середньовічних архітектурних стилів.

До того ж варто визнати: у більшості країн знайдуться щонайменше один-два архітектурні стилі, які є вторинними щодо першоджерела. І ось чому. Скажімо, ренесанс народився в Італії, тож тамтешніх майстрів запрошували по всій Європі будувати модні споруди. І до нас теж приїхали, бо чим ми гірші від інших? За доби класицизму можновладці полюбили пейзажні, так звані англійські, парки — і острівні митці вирушали по всіх усюдах творити прекрасне та заробляти копійчину. І до нас також дісталися. В усі часи учні й підмайстри запрошених зірок розносили популярні тренди по околицях аж до глухих провінцій. Може, нічого принципово нового й не створили, зате продемонстрували свою причетність до загального руху. Але так відчуті той чи той стиль, щоб розвинути його відмінну від усіх місцеву версію, було до снаги далеко не всім народам. У багатьох країнах сотні років будували цілком пристойні споруди за зразками чужоземних — і нічого, ніхто з цього приводу нині не переживає і не вважає свою архітектуру недолугою. Україна спромоглася породити власний варіант бароко — і це неабияка цінність. У нас є ще і своя версія стилю сецесії (він же модерн), і навіть

окреме трактування тоталітарної архітектури. Тобто українська архітектура органічно вписана в європейську систему стилів і водночас має безліч унікальних рис.

Ця книжка — не тільки про те, як виникали й занепадали архітектурні стилі. Вона ще і про мандрівку цих стилів на українські землі, поширення та наше своєрідне трактування будівельних новинок. І, звісно ж, про найяскравіші зразки історичних стилів та про славетних архітекторів.

ЩО БУЛО, КОЛИ НИЧОГО НЕ БУЛО

ДОСТИЛЬОВА ДОБА

Що таке архітектура? Відповідь проста — це організація простору. «Велика українська енциклопедія» уточнює: архітектура — це мистецтво будувати споруди, їхні комплекси, створюючи просторове середовище для життя і діяльності людей. Є важливий нюанс. Усілякі тимчасові житла первісних людей чи кочівників, як-от шалаші, вігвами та юрти, вважають хіба що зародком зодчества. Архітектура має триматися місця, її не можна возити за собою, наче багаж. Першими у V–II тисячоліттях до н. е. міцно стали на ґрунт мегаліти, і саме від них ведуть відлік історії архітектури. Слово «мегаліт» походить з грецької і в перекладі означає «великий камінь». Насправді — не просто великий, а величезний, бо монолітні каменюки бувають завдовжки 2–9 м. Чи, радше, заввишки, бо здебільшого встановлені вертикально. Окремі вертикальні камені називають менгірами; два чи більше камені, накриті зверху ще одним, — це дольмени. Розставлені в певному порядку на великих площах менгіри й дольмени організують простір. Для чого вони це роблять, ніхто досі не знає, бо первісні зодчі ще не мали писемності, щоб лишити нащадкам роз'яснення. Припускають, що мегалітичні споруди якимось пов'язані з прадавніми віруваннями. Бо хоч трохи обробляти, тягати до місця встановлення і вкопувати в землю на віки таке велике важке каменячча можна, сподіваючись хіба що заслужити ласку богів.

По всій Європі існують алеї та цілі поля менгірів і кромлехи — це мегаліти, розставлені колами чи еліпсами. Найвідоміший кромлех — Стоунхендж в Англії, хоча найбільший — це Альмендреш у Португалії. В Україні також є дольмен, щоправда, лише один — у загубленому в лісах язичницькому святилищі на горі Бохит. Та годі про ті дольмени. Нас цікавить не докладний перебіг подій історії архітектури в епоху, яку називають достильовою. Гляньмо на будівельні справи тих цивілізацій, спадщина яких вплинула на формування стилів.

Перша — це Стародавній Єгипет, могутня цивілізація, яка квітла на берегах Нілу впродовж IV–I тисячоліть до н. е. Про те, що давні єгиптяни збудували гробниці-піраміди (XXVI–XXIII століття до н. е.), знає кожен школяр. Ми зустрінемося з ними в розділі, присвяченому класицизму й ампіру. Піраміди сильно зменшать і набудують по всій Європі, і в Україні, звісно, також. І не тільки як гробниці. Та все ж давні єгиптяни дали світу значно більше. Вони навчилися гармонійно поєднувати монументальні будівлі в ансамблі, у яких були задалегідь розраховані і певні функції, і враження, які ці ансамблі мали справляти. Єгиптяни заклали основи синтезу мистецтв — такого нерозривного поєднання архітектури, скульптури та монументального живопису, яке робить об'єкт цілісним мистецьким образом.

Імхотеп. XXVII століття до н. е.

Перший зодчий, ім'я якого лишилося в історії. Був радником фараона Джосера, верховним жерцем бога сонця Ра, лікарем і автором архітектурного комплексу фараона в Саккарі. З усього ансамблю найкраще збереглася ступінчаста піраміда — вагомий крок до ансамблю пірамід у Гізі, які, звісно ж, не з'явилися на порожньому місці, а були результатом розвитку будівельних умінь. Імхотепа ще за життя вважали великим мудрецем, а після смерті його гробниця (яку археологи досі не знайшли) була місцем поклоніння. З часом єгиптяни почали вважати Імхотепа сином богів. Тобто архітектора прирівняли до фараона.